

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ВЕНЖИНОВИЧ НАТАЛІЯ ФЕДОРІВНА

УДК 811.161. 2"373.7:81'27

**ФРАЗЕМІКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:
КОГНІТИВНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2018

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий консультант – член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор
Німчук Василь Васильович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мокієнко Валерій Михайлович,
Грайфсвальдський університет
імені Ернста Моріца Арндта (Німеччина),
професор Інституту славістики;

доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології,
завідувач кафедри української мови та прикладної
лінгвістики;

доктор філологічних наук, доцент
Яремко Ярослав Петрович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
професор кафедри української мови,
декан філологічного факультету.

Захист відбудеться 11 грудня 2018 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови Національної академії наук України (01001 Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, Інституту української мови НАН України (01001 Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті Інституту української мови НАН України (www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Pages/default.aspx).

Автореферат розіслано «8» листопада 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

Л.В. Туровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Особливістю сучасної лінгвістики є яскраво виражений антропоцентризм – дослідження мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, способами пізнання навколишньої дійсності в її безпосередній практичній діяльності. Тому на перший план у новітніх лінгвістичних студіях висунуто вивчення мови з урахуванням її носія – як особистості, так і спільноти, серед якої вона проживає.

В українському мовознавстві за останнє півстоліття опубліковано низку монографій, у яких у різних аспектах досліджено фразеологічні одиниці. Теоретичні питання фразеології, її джерела у взаємозв'язку з історією, культурою й побутом народу, історико-етимологічні розвідки, етнолінгвістичні проблеми представлені в таких працях, як: «Фразеологія української мови» (1973) Л.Г. Скрипник, «Українська фразеологія. Чому ми так говоримо» (1977) Ф.П. Медведєва, «Народження і життя фразеологізму» (1988) В.Д. Ужченка, «Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія» (1999) А.О. Івченка, «Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти» (2013) Л.В. Савченко. Проблемам фразеоутворення, функціональному та лексичному розробленню присвячені монографії «Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: семантико-типологічний аспект» (1985) В.С. Калашника, «Функціональна та лексична розробка українських фразеологізмів» (1989) В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, «Українські фрази й особливості їх творення» (1994) М.Т. Демського. У монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» (1997) Ю.Ф. Прадіда зроблено спробу розв'язати низку теоретичних проблем фразеології крізь призму сучасних лінгвістичних парадигм. Новітні концепції мотиваційних процесів у фразеологічних одиницях, підґрунтям яких є співвідношення ономазіологічних структур фразем і складників етносвідомості у проекції на культуру народу, його звичаї, традиції, обряди, вірування, а також роль символу у творенні фразеологічних одиниць, кореляції між концептами й символами представлені в монографіях «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)» (2004) О.О. Селіванової, «Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект» (2005) О.П. Левченко, «Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов» (2007) М.В. Жуйкової. У контексті когнітивістики, концептології та лінгвокультурології виконано дослідження «Концептосфера БОГ в українському мовному просторі» (2007) П.В. Мацьківа, «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» (2008) М.В. Скаб, «Концепти українського дискурсу» (2004), «Мова у контексті культури» (2008), «Символи української мови» (2013)

В.І. Кононенка, «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (2009) Л.А. Лисиченко та ін. Лінгвокультурологічне вивчення фразеологічних систем у зіставному аспекті запропоновано в монографії «Людина в дзеркалі компаративної фразеології» (2011) К.І. Мізіна.

Заслуговують також на особливу увагу фундаментальні монографії визначних зарубіжних учених, у яких, зокрема, докладно з'ясовано теоретичні проблеми фразеології, етимологію фразеологізмів, а також практичне використання стійких висловів: «Славянская фразеология». 2-ге вид. (1989), «Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии». 2-ге вид., випр. (2007), «Библизмы в современной русской речи. Как их правильно понимать и употреблять (2017) В.М. Мокієнка, «Устойчивые фразы в современном русском языке. Опыт теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии» (1964) В.Л. Архангельського, «Язык и знание» (2004) О.С. Кубрякової. Питання, пов'язані з семантичним, прагматичним, когнітивним та лінгвокультурологічним аспектами фразеології, розглянуті в монографіях «Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты» (1996) В.М. Телії, «Фразеология в свете современных лингвистических парадигм» (2008) М.Ф. Алефіренка, «Счастье и несчастье как ценность и антиценность во фразеологической парадигме» (2011) Л.К. Байрамової, «Введение в лингвокультурологию» (1997), «Введение в когнитивную лингвистику» (2004) В.А. Маслової, «Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры». 2-ге вид. (2013) М.Л. Ковшової та ін.

Попри очевидні здобутки у вивченні фразеологічного багатства різних мов чимало проблем потребує поглибленого аналізу з позицій сучасних лінгвістичних парадигм.

Актуальність реферованої дисертації зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що стосуються співвідношення мови, мислення, пізнання й культури, розв'язання яких базується на принципах і методах когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу та засадничих поглядах вітчизняних і зарубіжних дослідників. Вивчення фразем із позицій когнітивного підходу дає змогу встановити механізм співвідношення мовних і мисленнєвих процесів, оскільки важливо з'ясувати, як у таких специфічних лінгвальних знаках, як фраземи, відтворюються найрізноманітніші вияви буття людини. Студіювання фразеологічних одиниць у когнітивному й лінгвокультурологічному аспектах уможливорює поглиблений аналіз різних процесів, що в них відбувалися й нині становлять суть їхніх асоціативних, етнолінгвістичних та культурних засад. Постала також потреба встановити лінгвокультурологічне підґрунтя цілої низки фразеологічних утворень на великому за обсягом емпіричному матеріалі української мови.

Запропоноване дослідження вписується в коло тих важливих для нинішнього часу завдань, що передбачають виявлення й опис основних лінгвоконцептуальних характеристик фразем. Кожен народ створює концепти тих фрагментів дійсності, які мають значення для нього на певному етапі історії. Проте це зовсім не означає, що ті ж самі концепти однаково важливі й для іншого народу. Зважаючи на те, що спільні концепти в різних народів можуть бути згруповані за різними ознаками, потрібно встановити когнітивну та лінгвокультурологічну специфіку фразеологічних одиниць української мови в контексті сучасних лінгвістичних студій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової проблематики відділу історії української мови Інституту української мови НАН України – «Дослідження структурних рівнів української мови в діячності» (№ 0116U062433), а також у складі робочої групи міжнародного наукового проекту «Bible and Christianity in Phraseology» (№443.20102828/4) під егідою Міжнародної фразеологічної комісії.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати семантико-когнітивні ознаки, притаманні фразеологічним одиницям української мови на основі знання загальнолюдських і національно-специфічних феноменів матеріальної та духовної культури, реалій та міфів народного буття.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких основних завдань:

- систематизувати погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі когнітології та лінгвокультурології, оцінити їх з погляду можливості застосування до наукової інтерпретації ключових понять дисертації;
- уточнити методологічне підґрунтя для проведення когнітивного та лінгвокультурологічного аналізу фраземіки в українській літературній мові;
- якнайповніше виокремити в ній антропоцентрично орієнтований фразеологічний фонд;
- виявити семантичні зміни, що відбулися в розвитку значень фразем із вільних словосполучень;
- з'ясувати когнітивну специфіку, що пов'язує конотативні процеси з денотативними;
- визначити асоціативні та психолінгвістичні засади утворення фразем;
- установити когнітивні та лінгвокультурні особливості фраземного складу української мови;
- систематизувати та проаналізувати основні лінгвокультурні концепти, вербалізовані фраземікою української мови.

Об'єкт дослідження становлять фраземи української літературної мови (від доби Т. Шевченка до наших днів).

Предмет – когнітивні та лінгвокультурні особливості фраземіки української літературної мови.

Матеріалом для дослідження послуговували фразеологічні одиниці, дібрані з понад 100 джерел: фразеологічних словників, довідників, збірників паремій, інтернет-ресурсів, зокрема: Багнюк А. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник. Тернопіль: Новий колір, 2008; Білоноженко В.М. та ін. Словник фразеологізмів української мови. К.: Наук. думка, 2003; Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. К.: Довіра, 2006; Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. К.: Довіра, 2004; Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. К.: Либідь, 2001; Словник мови Шевченка: у двох томах. К.: Наук. думка, 1964. Т.1; Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди. 3-тє вид. К.: Міленіум, 2005; Словник української мови: В 11 т. К.: Наук. думка, 1970–1980.; Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / К.: Вища школа, 1984. Т. 1–2.; Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. К.: Освіта, 1998; Балакова Д., Вальтер Х., Венжинович Н.Ф., Гутовская М.С., Иванов Е.Е., Мокиенко В.М. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2014 та ін., а також із художньої літератури (твори Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Л. Костенко, І. Чендея, П. Скунця, Б. Харчука та ін.). Картотека дібраного матеріалу налічує близько 25 тисяч фразеовживань.

Методи дослідження. Об'єкт, предмет, мета та конкретні дослідницькі завдання дисертаційної праці зумовили вибір комплексу методів і прийомів. За допомогою *когнітивних моделей* як стереотипних образів систематизовано набутий етносом досвід і знання про навколишній світ. *Концептуальний аналіз* використано для виявлення структури концептів. Важливим є *метод семантико-когнітивного аналізу*, який передбачає здійснення особливого етапу опису – *когнітивної інтерпретації*, що дала змогу змодельовати зміст концептів як глобальних ментальних утворень в їхній національній специфічності, а також визначити їхнє місце в національній концептосфері. *Метод лінгвокультурологічного аналізу «фразеологічної мови»* В. М. Телії використано для реконструкції та дослідження культурних концептів. *Описовий метод* уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Для уточнення семантики фразем використано *метод компонентного аналізу*.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній *уперше* в українському мовознавстві

- запропоновано лінгвокультурологічний аспект семантико-когнітивного дослідження фразеологічних одиниць антропоцентричної репрезентації;
- досліджено розвиток фразеологічного значення на матеріалі фразеологічних одиниць української літературної мови (від доби Т. Шевченка до наших днів), що вможливило з'ясувати як універсальні закономірності когнітивних процесів, так і їхню суто національну специфіку;
- принагідне порівняння українських фразем із фраземами англійської та російської мов дало змогу встановити подібність та відмінності національних концептосфер, специфіку когнітивних моделей;
- виявлено та проаналізовано основні лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української літературної мови, з позицій їхньої здатності виражати культурний смисл, що зумовило виділення двох основних функцій, які лежать в основі відмінності фразем від інших мовних одиниць: кумулятивної, відповідно до якої фраземи є засобом фіксації та накопичення суспільно важливого досвіду, здатні сконцентрувати в собі й передавати з покоління в покоління великий обсяг інформації, та директивної, що пояснює причини накопичення досвіду і є засобом регулювання поведінки членів мовного колективу;
- семантико-когнітивний підхід до вивчення фразем започатковує в українському мовознавстві нову галузь – когнітивне й лінгвокультурологічне дослідження стійких мовних одиниць.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати закладають підґрунтя семантико-когнітивного вивчення фраземного складу української літературної мови у лінгвокультурологічному аспекті та перебігу фразеотворчих процесів у ній. Дисертаційна робота є внеском у подальший розвиток теорії когнітивних і лінгвокультурологічних досліджень узагалі та в розроблення новітніх парадигм лінгвістичних студій у галузі фразеології зокрема. Системний опис фразеологічної картини світу українського етносу посприяв виявленню універсального та специфічного відображення дійсності за допомогою фразеологічних одиниць української літературної мови.

Практичну цінність роботи вбачаємо в можливості використання її результатів для написання теоретичних праць із фразеології у контексті новітніх лінгвістичних парадигм, а також у читанні лекцій для студентів й аспірантів із лексикології, фразеології та стилістики української літературної мови, у спецкурсах і спецсемінарах із когнітивної лінгвістики, лінгвокогнітивної концептології та лінгвокультурології тощо. Зібраний та

проаналізований у дисертації емпіричний матеріал може бути покладений в основу укладання словника фразем української мови з відповідними когнітивними та лінгвокультурологічними коментарями, з одного боку, та започаткувати підготовку серій багатомовних словників на нових засадах, – з іншого.

Апробація результатів дослідження. Основні положення наукового дослідження виголошено на:

- **27 міжнародних наукових конференцій за кордоном:** у **Білорусі:** «Номинация и дискурс» (Минск, 2006); «Язык и дискурс в статике и динамике» (Минск, 2008); «Язык – когниция – коммуникация» (Минск, 2010); «Славянская фразеология в синхронии и диахронии» (Гомель, 2011); «Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015» (Могилев, 2015); «Славянская мифология и этнолингвистика» (Гомель, 2015); «Славянская фразеология в синхронии и диахронии» (Гомель, 2016); у **Польщі:** «Słowo. Tekst. Czas XII. Frazologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich. W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki» (Szczecin, 2013); «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (Познань, 2016); XIII Międzynarodowa Konferencja Naukowa «Słowo. Tekst. Czas. Frazologia w dyskursie i przekładzie» (Szczecin, 2017); у **Російській Федерації:** XXXIX Междунар. филолог. конф. «Фразеология и языковая динамика» (Санкт-Петербург, 2010); XL Междунар. филолог. конф. «Фразеология во времени и пространстве» (Санкт-Петербург, 2011); XLI Междунар. филолог. конф. «Фразеология и Библия» (Санкт-Петербург, 2012); XLII Междунар. филолог. конф. «Национальное и интернациональное в славянской фразеологии» (Санкт-Петербург, 2013); «Национально-культурный и когнитивный аспекты изучения единиц языковой номинации» (Кострома, 2012); Круглый стол «Проблемы интегрирования частных теорий в общую теорию репрезентации мыслительных структур в языке» памяти Е.С. Кубряковой (Москва, 2012); «Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами» (Белгород, 2013); XLIV Междунар. филолог. конф. «Устойчивые сравнения в системе фразеологии» (Санкт-Петербург, 2015); Междунар. науч. конф. «Устойчивые фразы в парадигмах науки», посвященная 100-летию со дня рождения В.Л. Архангельского (Тула, 2015); Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике (Белгород, 2017); у **Чехії:** ROSSICA OLOMUCENSIA. Mezinárodní konference XXII. Olomoucké dny rusistů (Olomouc, 2013); в **Угорщині:** «ВОДА в славянской фразеологии и паремиологии» (Budapest, 2013); у **Словенії:** «Prostor in čas v frazeologiji» (Ljubljana, 2015); у **Болгарії:** «Лексикографията в началото на XXI в.» (София, 2015); в **Австрії:**

«Phraseologie und naïve Psychologie», Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität (Graz, 2016); у *Німеччині*: EUROPHRAS conference “Slavic Phraseology / Slavische Phraseologie” (Trier, 2016); у *Сербії*: «Україністика і слов'янський світ» (Белград, 2016); у *Македонії*: СЛАВОФРАЗ 2017 «ИМИЊАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА» (Скопје, 2017);

- **30 міжнародних наукових конференцій в Україні**: XV Міжнар. наук. конф. «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2006); XIII Міжнарод. конф. по функціональній лінгвістическ «Язык и мир» (Ялта, 2006); III Міжнарод. науч. конф. «Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках» (Днепрпетровск, 2007); Міжнар. наук. конф. «Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес» (Чернівці, 2007); VI Міжнар. лінгвістическ семінар «Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістическ науці: досягнення і проблеми» (Донецьк, 2007); I Міжнар. наук. конф. «Пріоритети германського та романського мовознавства» (Луцьк-Світязь, 2007); XVI Міжнар. наук. конф. «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2007); XIV Міжнарод. науч. конф. по функціональній лінгвістическ «Язык и мир» (Ялта, 2007); XII Міжнар. наук. конф. «Ономастика України у загальнослов'янському контексті» (Чернівці, 2007); XVII Міжнар. наук. конф. «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2008); XV Міжнарод. науч. конф. по функціональній лінгвістическ «Язык и мир» (Ялта, 2008); Міжнар. наук. конф. «Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії», присвячена 100-річчю від дня народження М.А. Грицака (Ужгород, 2008); I Міжнарод. Крымский лінгвіст. конгрес «Язык и мир» (Ялта, 2009); Друга Міжнар. наук.-практ. конф. «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2009); III Міжнар. наук. конф. «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2009); IV Міжнар. наук. конф. «Пріоритети германського та романського мовознавства» (Луцьк-Світязь, 2010); II Міжнарод. Крымский лінгвіст. конгрес «Язык и мир» (Ялта, 2010); V Міжнар. наук.-практ. конф. «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Остроз, 2011); IV Міжнар. наук. конф. «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 2011); X Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми зіставної семантики» (Київ, 2011); Міжнар. наук. конф. «Українські переклади Святого Письма в слов'янському контексті» (до 450-річчя Пересопницького Євангелія) (Рівне, 2011); II Міжнар. наук.-практ. конф. «Загальні проблеми фразеології» (Горлівка, 2011); IV Міжнар. наук. конф. «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2011); Міжнар. наук. конф. «Фразеологія і мовна гра» (Сімферополь, 2012); VI Міжнар. наук. конф. «Мова, культура і соціум у

гуманітарній парадигмі» (*Кам'янець-Подільський*, 2015); VI Міжнар. наук. конф. «Лінгвалізація світу» (*Черкаси*, 2016); XVII Міжнар. ономастична конф. «Актуальні проблеми української та інослов'янської ономастики», присвячена 80-річчю від дня народження професора Дмитра Бучка (*Тернопіль*, 2017); Міжнар. наук. конф. «Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (*Київ*, 2018); Міжнар. наук. конф. «Українська література в загальноєвропейському контексті. До 80-річчя доктора філологічних наук, професора Лідії Григорівни Голомб» (*Ужгород*, 2018); IX Міжнар. конгрес україністів «Національна академія наук України за 100 років: здобутки, втрати, перспективи розвитку» (*Київ*, 2018);

- **10 всеукраїнських** наукових конференцій: «Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку (до 100-річчя від дня народження професора С. П. Самійленка)» (*Запоріжжя*, 2006); «Іван Ковалик і сучасне мовознавство (до 100-річчя від дня народження Івана Ковалика)» (*Івано-Франківськ*, 2007); «Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті» (*Ужгород*, 2007); XIII Всеукр. ономастична конф. (*Ужгород*, 2009); Всеукр. наук. конф. на пошану 75-річчя від дня народження проф. Мар'яна Демського (*Дрогобич*, 2010); XIV Всеукр. наук. конф. «Українська онімія в часі і просторі» (*Івано-Франківськ*, 2011); «Творчість Бориса Харчука: художній літопис ХХ століття» (*Кременець*, 2011); Всеукр. наук. конф. «Творчість І. Чендея і П. Скунця в українському літературному контексті» (*Ужгород*, 2012); Всеукр. наук. конф. «Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми» (*Львів*, 2017); Всеукр. наук. конф. «Теорія і практика української та слов'янської лексикографії: традиції і сьогодення. До 90-річчя доктора філологічних наук Галини Макарівни Гнатюк» (*Київ*, 2017).

Публікації. З теми дослідження опубліковано **99** праць: **1** одноосібна монографія «Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології» (*Ужгород*, 2018); підрозділи в надрукованих за **кордоном 5** колективних монографіях: «Национальное и интернациональное в славянской фразеологии» (*Greifswald*, 2013); «Die slawische Phraseologie und die Bibel» (*Greifswald*, 2013); «ВОДА в славянской фразеологии и паремиологии» (*Буданешт*, 2013); «Prostor in čas v frazeologiji» (*Ljubljana*, 2016); «Устойчивые сравнения в системе фразеологии» (*Санкт-Петербург – Грайфсвальд*, 2016); **1** словник «Лепта библейской мудрости» (*Могилев*, 2014); **1** одноосібний навчально-методичний посібник «Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень» (*Ужгород*, 2015); **48** статей, надрукованих в Україні у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць (дві з них індексовані в

наукометричній базі **Index Copernicus**); **12** статей, **14** матеріалів і тез конференцій у виданнях **за кордоном**; **17** додаткових публікацій в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація містить результати власних наукових пошуків, одержаних самостійно. У публікаціях, надрукованих у співавторстві, авторці належить систематизація матеріалу, а також його семантико-когнітивний та лінгвокультурологічний аналіз.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'ятих розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (573 позиції), списку використаних лексикографічних джерел (43 позиції) і джерел ілюстративного матеріалу (61 позиція), 6 рисунків у тексті роботи, двох додатків – Додаток А (Список публікацій та апробацій здобувачки), Додаток Б (7 рисунків, 10 схем). Повний обсяг дисертації – 503 сторінки, основний зміст викладено на 389 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертаційної праці, сформульовано її мету й завдання, визначено об'єкт і предмет аналізу, схарактеризовано основні методи, з'ясовано наукову новизну, окреслено джерельну базу, зазначено особистий внесок авторки, теоретичне значення і практичну цінність одержаних результатів, наведено відомості про апробацію основних положень дослідження, представлено структуру дисертації.

У *першому* розділі «**Нові підходи до вивчення фразеологічних одиниць**» ідеться про те, що основним питанням лінгвістичної теорії нині є не тільки намагання людини дати вичерпну відповідь на запитання, що таке мова, а й чого досягає людина за допомогою мови. У цьому зв'язку завдання когнітивної лінгвістики визначають як намагання з'ясувати таке коло питань: 1. Яка роль мови у процесах пізнання й осмислення світу? 2. Як співвідносяться концептуальні системи з мовними та когнітивні структури свідомості з одиницями мови? 3. Яку участь бере мова у процесах отримання, опрацювання та передавання інформації про світ? 4. Як відбуваються процеси концептуалізації знань узагалі та констант культури зокрема? 5. Як описати систему універсальних концептів, що є складниками концептосфери й основними рубрикаторами її членування? 6. Як співвідносяться наукова та повсякденна картини світу з мовною? У процесі дослідження цих проблем спираємося на фундаментальні праці вітчизняних (Л.Г. Авксент'єв, Н.Д. Бабич, В.В. Жайворонок, М.В. Жуйкова, В.Б. Задорожний, Р.П. Зорівчак, А.О. Івченко, В.С. Калашник, Н.Ф. Клименко, В.І. Кононенко, О.П. Левченко, Л.А. Лисиченко, П.В. Мацьків, К.І. Мізін, А.К. Мойсієнко, Ю.Ф. Прадід,

О.О. Селіванова, О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко) та зарубіжних лінгвістів (М.Ф. Алефіренко, Х. Вальтер, І.В. Зикова, О.І. Зинов'єва, В.І. Зимин, Л.Г. Золотих, В.І. Коваль, А.М. Мелерович, В.М. Мокієнко, С.Г. Шулежкова та ін.). Національні образи, культурні символи, окремі тематичні групи описано також у працях болгарських і хорватських дослідників (С. Георгієва, Й. Дапчева, М. Жерева, Г. Молхова, А. Дуганджич). Деякі аспекти фразеологізації з'ясовано в наукових студіях фахівців із германських мов (С.Н. Денисенко, М.М. Полюжин, А.М. Приходько та ін.).

Посткласичний період у вивченні фразеології характеризується намаганням запропонувати нові методи й описати фразеологічний склад мови як систему всіх його одиниць на основі відповідних фраземних ознак або як підсистему лексико-фразеологічної системи мови. Мовознавчі студії нині повертають увагу до того, що класифікаційно-системний підхід до вивчення фразеологічного значення вичерпав себе, а ізоляція фразеології від інших лінгвістичних дисциплін звужує її теоретичний простір. Тому нині постала потреба дослідити питання, що стосуються трактування фразеологізмів як стійких одиниць, що характеризуються своєю особливою роллю й функціями в мовленні, та з'ясувати причини їхньої відмінності від інших типів знаків.

Із когнітивним підходом пов'язаний не тільки аналіз у новому контексті різних мовних процесів, категорій та одиниць. У лінгвістиці наявне й нове витлумачення мови на тій підставі, що під час опрацювання текстів необхідне залучення не тільки власне мовного знання, а й знання екстралінгвального. В основі нових структур мови повинна лежати теза про взаємодію різних типів знання, а з цього випливає, що лінгвістика нині вже не наділена монополією на побудову загальноприйнятої моделі вивчення мови. Наявність у мові оптимальним чином закодованих знань, отриманих під час сприйняття й осмислення світу її носіями, дає підставу когнітологам трактувати мовні форми як похідні концептуалізації світу свідомістю людини. Тому очевидно, що значення мовних форм – це певні структури знань про навколишній світ у формі концептів, а відповідь на запитання, як вони репрезентують картину світу, може дати тільки подальше дослідження мотивів позначень за допомогою різних лінгвальних форм, зокрема й фразем. Найновіші дослідження з когнітивної лінгвістики переконливо доводять, як через аналіз мовних категорій можна проникнути в колективне й індивідуальне мислення представників різних етносів.

Дослідження фразеологічної сполуки, яка містить лексичні одиниці, що належать до певної тематичної сфери, дає змогу виявити системні відношення між лексичним і фразеологічно пов'язаним значенням цієї одиниці та всім

фразеологічним комплексом. Уважаючи фразеологічне значення особливою семантичною категорією, мовознавці визнають його лінгвокреативною основою: по-перше, діалектичну єдність асоціативно-образного (непрямого й похідного) відображення вторинної денотативної ситуації та фраземотвірної взаємодії різнорівневих одиниць первинного найменування; по-друге, відносно цілісний зміст і спосіб нарізно оформленого функціонування фразеологічних одиниць; по-третє, головним засобом формування фразеологічного значення слугує внутрішня форма фразем.

Глибокий і різнобічний аналіз образної основи фразеологічних одиниць у системі фразеологічних полів як у межах однієї, так і багатьох мов, є найважливішим способом реконструкції різних фрагментів мовної картини світу, специфічних для певної лінгвокультурної спільноти. Він – результат згортання великого за обсягом концепту у фразеологічне словосполучення, у якому можна не тільки простежити, а й розшифрувати лінгвокультурну інформацію. Теоретичним підґрунтям такого підходу є погляд на фразеологічну одиницю як на один із способів реконструкції концептуальної картини світу взагалі та її лінгвокультурної конкретизації зокрема.

Питання про місце й роль фразеологічних одиниць у системі мови було й досі є одним із найбільш дискусійних. Дотепер фразеологи однозначно не з'ясували, до якого мовного рівня належать ці одиниці, чи утворюють вони свою мовну підсистему під назвою *фразеологічна картина світу*. Традиційно багато лінгвістів відносять фраземи до одного із загальноновизнаних рівнів мовної системи – лексико-семантичного або синтаксичного. Основним аргументом на користь віднесення фразеологічних одиниць до лексико-фразеологічного рівня, незважаючи на суттєву відмінність між словом і фраземою (ціліснооформленість слова і нарізнооформленість фразеологічних одиниць), є наявність системних відношень між лексемами і фраземами.

Фразеологічна номінація, на відміну від лексичної, характеризується своєю специфікою, оскільки процеси в ній відбуваються завдяки взаємодії цілої низки чинників; вони зумовлені особливою інтенцією суб'єкта, спрямованою на вираження певного поняття, яке не можна адекватно виразити окремим словом, а фразеологічна одиниця точніше й емоційніше виражає це поняття. Ми дотримуємося думки, що більшість фразем – образно мотивовані вторинні найменування, які виявляють асоціативні зв'язки, культурно зумовлені фрейми й конкретні образи абстрактних концептів. Тому запропонований у дисертації напрям дослідження фразеології української мови нам видається актуальним і найбільш перспективним для подальшого розвитку науки про мову загалом та фразеології зокрема в контексті сучасних лінгвістичних парадигм, які сприяють удосконаленню форм і методів пізнання в постійному пошуку істини, з одного

боку, і дають змогу глибше проникнути в суть назрілих проблем, що впливають із співвідношення людини, її мовленнєвої діяльності та навколишнього світу, – з іншого.

У розділі констатовано, що саме мова (зокрема її фраземний склад) реалізує й вербалізує картину світу як когнітивну структуру, у якій закладено розуміння членами кожного суспільства «правил життя», визначених соціальними, природними й надприродними чинниками та є сукупністю поглядів на світ, характерних саме для окремо взятої мовної спільноти.

У *другому* розділі **«Теоретичні засади когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу фразем української літературної мови»** узагальнено погляди тих лінгвістів, які вважають, що реальний світ – джерело наших знань і світ – відображений, проєктований нашою свідомістю. Уведено поняття «концептуальної структури», що означає особливий рівень ментальної репрезентації, на якому відбувається поєднання лінгвістичної, сенсорної та моторної інформації, а лексичне значення програмує одиниця концептуальної структури.

З огляду на те, що значення фразеологічних одиниць стають зрозумілими тільки в контексті інших когнітивних структур і блоків знань, що стоять за ними, їх розглядаємо як конструкції на тлі певної базової структури знань. У цьому зв'язку вважаємо, що фразеологічна одиниця має референцію не «прямо» до навколишнього світу, а через фреймове включення, що є посередником між значенням мовної одиниці та виконанням нею знакової функції. Саме таке тлумачення фраземи належить когнітивній парадигмі, яку нині широко застосовують у сфері штучного інтелекту, психології та лінгвістиці. Фразама наділена здатністю відтворювати світ своїм значенням, яке вбудовується у структури знання про світ у формі категоризувальних і сценарних знань.

У фразеологічних одиницях – самотньому пласті кожної мови відтворені стереотипи соціальної поведінки й суспільно важливі реалії, що можуть бути предметом особливого одночасного дослідження в мовному й культурному планах. Таку змогу надає лінгвокультурологія як нова галузь лінгвістики, що об'єднує дані мови й культури для побудови теорії зі своїм власним апаратом понять. В основі цієї теорії – модель, яка орієнтована на культурний чинник у мові й лінгвальний чинник у людині. Усе це спричинило зосередження фразеологічної проблематики на людині як носієві різних культур і дає змогу відповісти на запитання, які образи покладені в основу виникнення певних метафор і визначити їх роль як у мові, так і в репрезентації культури. Ці образи набувають символічного, образно-метафоричного значення в культурі, узагальнюючи результати власне людської свідомості, зафіксованої в міфах, легендах, ритуалах і т. ін. Досить поширеним явищем є перехід

стереотипу, ритуалу спочатку в приказку, а згодом – у фразеологічну одиницю. Фразема, зафіксована в мозку людини, – це та частина інформації, що не є результатом особистого досвіду, а успадкована носієм певної мови від багатьох попередніх поколінь. Ось чому більшу увагу в наукових пошуках сьогодення звернено на співвіднесеність компонентів фразеологічних одиниць із категоріями культури, властивими носіям різних мов.

У поглядах лінгвістів нині переважає розуміння того, що вивчення фразеології в парадигмі сучасної науки передбачає не тільки лінгвокультурологічний аналіз, а й когнітивно-культурологічний. Когнітивний аспект вивчення фраземіки має широкі перспективи застосування в дослідженні етнокультурної семантики фразеологічних одиниць, що, як і слова, є номінативними мовними одиницями, для яких важливий не тільки денотативно-сигніфікативний аспект, а й різнотипні конотації, емоції, експресії та образи. Саме вони є тими основними ознаками, які відрізняють фраземи від слів.

Лінгвокультурологічний аспект дослідження – це вияв та опис синергетичної за своєю суттю кореляції між „мовою” культури і семантикою фразем. Його мета – осягнути розумом культурно значущі смисли одиниць фразеології, що зафіксовані не тільки у віддалених від нас за часом текстах, а й у сучасних дискурсивних практиках, у яких і виявляється культурна та мовна компетенції. І тільки на основі цих даних можна говорити про фразеологію як про найбільш культуроносний компонент мови в дії. У цьому контексті в завдання лінгвокультурології взагалі та лінгвокультурологічного аналізу фразем зокрема входить вивчення здатності носіїв мови й культури до інтерпретації стійких сполук як знаків „мови” культури та усвідомлення втілених у них настанов культури в мовленнєвій діяльності. Суть такого підходу полягає в тому, що мовна компетенція – це наявність не тільки лінгвального коду, а й усіх тих типів широкого фонового знання, які притаманні як мовцю / авторіві, так і слухачу / читачеві.

Опис лінгвокультурного концепту з позицій його здатності виражати культурний смисл спричинює виділення двох основних функцій, які лежать в основі відмежування фразем від інших мовних одиниць. По-перше, це **кумулятивна** функція, відповідно до якої фраземи є засобом фіксації та накопичення суспільно важливого досвіду. Вони здатні сконцентрувати в собі й передавати з покоління в покоління значно більший обсяг інформації, ніж просто слова, слугуючи водночас певним зосередженням фонових знань. По-друге, **директивна** функція, що пояснює причини накопичення досвіду і є засобом регулювання поведінки членів мовного колективу. Адресант намагається викликати в реципієнта бажану реакцію, стимулювати його дії, а

також унести корективи в його поведінку. Водночас директивна функція виявляється у спрямованості висловленого мовцем передусім на себе, оскільки фраземи вживаються, щоб мотивувати й виправдовувати власні дії.

Зазначені лінгвокультурологічні функції фразем дають змогу "ввійти" в концепти за допомогою "розшифрування" акумульованого в них досвіду й простежити, як їхній зміст відображений у мові і як він може модифікуватися під впливом лінгвального чинника. Це означає, що створення фразеологічної одиниці – усвідомлена вторинна мовна концептуалізація дійсності, у якій найвиразніше виявляється інтелектуальний потенціал її носіїв.

У мові фраземи заповнюють лакуну, утворену нездатністю слів дати максимально точно визначення або характеристику різним конотативним явищам. Водночас той самий концепт може бути по-різному відтворений фраземами, щоразу розкриваючи то одні, то інші свої грані. Аналіз фразеологічного вираження концепту в мові уможлиблює виявлення особливостей національного менталітету загалом. Це є вагомою підставою для застосування сучасного підходу до вивчення фразеологічних одиниць, суть якого полягає в поглибленому аналізі мовного вираження концептів у структурі фраземи, з одного боку, і культурних особливостей, виражених ними, – з іншого. Зіставлення даних цих двох аспектів, на нашу думку, неодмінно посприє формулюванню певних висновків, що безпосередньо стосуються отримання низки поглиблених етнографічних, релігійних та філософських знань. Крім того, воно відповідає принципам тих досліджень, які проводять на засадах когнітивної науки, що об'єднує й підпорядковує спільній меті різні наукові дисципліни. Саме лінгвокультурологічний підхід інтегрує національну культуру й менталітет через мовне втілення концептів, що лежать в основі світобачення навколишнього світу їхніми носіями.

Така сукупність способів і прийомів дослідження окреслених у дисертації проблем уможлиблює виявлення й опис духовної скарбниці за допомогою усталених висловів та виявлення найвагоміших рис ментальності народу водночас із з'ясуванням суті фразеотвірних процесів. Хоч в україністиці є певні напрацювання в такому контексті, проте системного й різнобічного опису української фраземіки із залученням досить великого за обсягом матеріалу досі не здійснено.

У *третьому* розділі «**Антропоцентрична репрезентація фраземіки української літературної мови**» проаналізовано найрізноманітніші вияви буття людини: її позитивні, негативні риси й учинки, зовнішній вигляд, внутрішнє світосприйняття, мисленнева та мовленнева діяльність, що їх передають фразеологічні засоби української літературної мови. Схарактеризовано концептуалізацію дійсності за допомогою загальних і

власних назв у складі стійких висловів, а також фраземи на позначення фізичного й емоційного стану людини, її почуттів та переживань, виокремлено усталені вислови, що дійшли до нас із античних часів.

Проведений науковий пошук демонструє найвагоміші специфічні риси позитивної репрезентації людини, відтворені фраземами української мови. Наведемо приклад опису фразеологічної одиниці із концептосфери ПРАЦЯ: *добувати хліб (свій)* – ‘працювати’. *Хліб* – давній символ добробуту, гостинності, хлібосољства; обрядовий знак; символ культурних, первісних здобутків; людського життя; святості; радості, щастя, здоров’я та багатства. Із концептосфери ДОСЯГНЕННЯ описано фразему *перековувати мечі на орала*. Вислів із Біблії *перекувати мечі на орала* (книга пророка Ісайї) означає, що настане час, коли народи перестануть воювати, а будуть працювати на своє благо. Адже *меч* – це зброя, символ війни, боротьби, а *орало (плуг)* – символ праці. В образі фраземи закладено діяльнісний код національної культури, суть якого полягає у вічному прагненні людей до мирної праці. Описані в розділі фраземи докладно відтворюють такі риси позитивної репрезентації людини, як: ЖИТТЯ, ПРАЦЯ, ВИСОКА МОРАЛЬНІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ, ДОСВІД, РИЗИК, ДОСЯГНЕННЯ тощо.

У відібраних мовних одиницях вимальовується яскравий і неповторний образ українця – невтомного трудівника, високоморальної, духовно багатой людини, яка приходить у цей світ, щоб бути корисною для суспільства. Вона добре знає, чого хоче в житті та як це бажане здійснити: постійно звертаючись до Бога, відстоюючи свої переконання, багато працюючи, ризикуючи, набираючись досвіду, борючись і перемагаючи у найскладніших життєвих ситуаціях.

Крім позитивної репрезентації, українці влучно відтворюють засобами фразеології також і негативні риси своєї поведінки. Наведемо приклади фразем із концептосфери НЕБЕЗПЕЧНІ ВИЯВИ НЕГАТИВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК: *каїнова душа; юдине (їудине) плем’я; рідного батька продасть; продажна шкура; підколодна (потайна) гадюка (гадина)* – ‘продажна, підступна, зла, жорстока людина’. Із концептосфери ПОСЕРЕДНІСТЬ описано фразему *абсолютний нуль* – ‘нікчемна й непотрібна людина’. У цьому підрозділі яскраво відтворено НЕРОБСТВО, НЕГІДНІ ВЧИНКИ (ЗРАДА, ЖОРСТОКІСТЬ, ЖАДОБА ДО ЗБАГАЧЕННЯ, ПИЯЦТВО, КРАДІЙСТВО), БЕЗПРИНЦИПНІСТЬ, БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЕГОЇЗМ, ЗАЗНАЙСТВО, ПИХАТІСТЬ, БЕЗСОРОМНІСТЬ, ЗДИРСТВО, ЛИЦЕМІРСТВО тощо.

Найбільш репрезентативними є групи стійких висловів на позначення незвичної статури людини. Ключовими словами для характеристики товстої людини стали: *черево, пузо, тика, морда, сало, шкура*, напр.: *вбиватися /*

вбитися в тіло (зневажл. *в сало*); *аж шкура репає / репне*), які мають у відповідних контекстах негативне забарвлення, що, очевидно, свідчить про зневажливе ставлення українців до людей, які мають зайву вагу. Велика кількість таких фразем є яскравою характеристикою українського менталітету. Для опису худі людини використано переважно такі ключові слова та вислови: *ребра, кістки, маслаки, ходяча смерть, нитка, сухар, тріска, тінь*, напр.: *аж ребра світяться, лантух (мішок) із кістками (з маслаками)*. Якщо товсту людину зображено у фраземах зневажливо, то основний мотив у позначенні худі людини стійкими висловами – це вияв співчуття, що також є однією з визначальних рис ментальності українця, його фразеологічної картини світу.

Ключовими словами у фраземах на позначення мисленнєвої діяльності людини найчастіше слугують: *голова, розум (ум), пам'ять*, напр.: *брати / взяти голову в руки* – ‘уважно задуматися над чимось, зосередитися на чомусь’, *виривати / вирвати з пам'яті* – ‘примушувати кого-небудь забути когось, щось’, а в стійких висловах на позначення мовленнєвої діяльності – *язик, уста, слово*, напр.: *повертати / повернути язиком (язика)* – ‘бути спроможним говорити; примушувати себе сказати що-небудь’; *з вуст (з уст) у вуста (в уста)* – ‘від однієї людини до іншої (про щось почуте)’; *ласкаве (тепле) слово* – ‘доброзичливе, прихильне висловлювання з пестливими словами або приємна розмова’.

Концептуалізація дійсності із залученням власних назв у фраземах української мови зумовлена природно-географічним, соціальним, історичним, культурним, релігійним та побутовим чинниками, які формують світобачення та світосприйняття етнічної спільноти. Наведемо приклад фраземи з концептосфери БОГ: *мати Христа в душі* – ‘бути справедливим, милосердним, порядним, доброзичливим’; із концептосфери ОСОБОВІ ІМЕНА ЛЮДЕЙ: *де Макар телят не пас* – ‘там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють не з власного бажання’. Із концептосфери ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ: *пройти і Крим і Рим і мідні труби* – ‘побувати всюди, надивитися всього, зазнати всіляких випробувань’. Із концептосфери НАЗВИ ТВАРИН, ПТАХІВ: *очей у Рябка (Сірка) позичати* – ‘втратити почуття сорому, почуття власної гідності’. Концептуальний аналіз фразем, до складу яких входять власні назви, допомагає найповніше схарактеризувати реальні дії особи, виявити й описати її почуття, психічний та фізичний стан, морально-етичні взаємини людей тощо.

Фразеологічні утворення, до складу яких уходять власні назви, є невичерпним джерелом експресивно-виражальних засобів української мови, що активно долучаються до концептуалізації дійсності в її найрізноманітніших виявах історичної пам'яті, етнокультурних традицій, національної самобутності.

Ключовими словами та висловами у вираженні емоцій негативного характеру в українців є: *бісова (лиха) матір, вражий (сякий-такий) син, чорт (чортяка), дідько, гаспид, грім* тощо. Напр.: *бісова (проклята, собача і т. ін.) душа; хай (нехай) би грець узяв (забрав, побив і т. ін.), до біса, до дідька, під три чорти* і т. ін. Біс в уявленні українців асоціюється зі злим духом, нечистою силою. Після введення християнства всі без винятку поганські божки стали злою силою і почали називатися теж *бісами*. На чолі всіх злих сил стоїть *чорт* (у фраземах маємо варіант *чортяка* та ін.), *гаспид, дідько*. Зафіксований матеріал підтверджує думку про те, що українці надзвичайно колоритно відтворюють у мовленні найрізноманітніші почуття: здивування, захоплення, обурення, досаду, задоволення – незадоволення, схвалення – несхвалення тощо. Відзначено широку репрезентацію багатозначних, синонімічних та антонімічних стійких висловів на позначення різних почуттів людини. Маємо підставу зробити висновок про те, що в українській фразеологічній картині світу, зокрема в її вагомій частині – висловах на позначення почуттів, емоцій людини – наявна тонка іронія, глузування, злісна уїдливість, насмішка, сарказм тощо, і все це засвідчує важливу роль стійких одиниць в українському етнокультурному просторі.

Фраземи, що ввійшли до українського вжитку з античних джерел, посідають особливе місце у фразеологічній картині світу. Простежено їхнє значення та лексичний склад, а також структуру. Наведемо приклад опису фраземи античного походження: *яблуко розбрату* – ‘причина ворожнечі, незгод між ким-небудь’. Вислів походить із давньогрецької міфології. Богиня чвар Еріда на весіллі Пелея і Фетиди як помсту за те, що її забули запросити на це дійство, підкинула золоте яблуко з написом «найпрекраснішій». Гера, Афінa й Афродіта стали претендувати на це яблуко. Богині попросили Зевса вирішити цю суперечку, але Зевс передав яблуко Парісу і наказав йому присудити яблуко найдостойнішій. Гера пообіцяла Парісу владу й багатство, Афінa – мудрість і військову справу, а Афродіта – віддати в дружини найгарнішу жінку. І Паріс визнав найпрекраснішою з богинь Афродіту. Виконуючи свою обіцянку, богиня допомогла викрасти найкрасивішу серед смертних жінок – Олену, дружину спартанського царя Менелая. Через це викрадення почалася Троянська війна.

Образ фраземи асоціюється також із біблійним сюжетом, у якому *яблуко* є символом забороненого плоду з Дерева пізнання добра і зла. Після того, як Адам і Єва скуштували це яблуко, вони були вигнані з раю. Яблуко стає причиною суперечки між Богом і людиною. Фразема походить із двох найдавніших міфологічних форм усвідомлення світу – анімістичної (яка уособлює неживе) і фетишистської, яка кваліфікує неживі предмети як надприродні сутності, наділені магiчними силами, властивостями. Образ

фраземи осмислюється також через давні опозиції «чоловік – жінка», «добро – зло». Компонент фраземи *яблуко* співвідноситься з рослинним кодом культури, а компонент *розбрат* – із кодом власне людини, у якому закладені міжособистісні дії та міжособистісні неприявні стосунки. У створенні образу фраземи бере участь і категорія простору: *яблуко* як центр, навколо якого формується певна ситуація, що призводить до конфлікту.

Проаналізований фраземний матеріал засвідчив значно ширшу відтворюваність негативних рис порівняно з позитивними. Це підтверджує думку про те, що українці більше схильні до критичного ставлення й висміювання негативних виявів свого буття та діяльності.

У **четвертому** розділі **«Семантичний простір фраземіки в художньому стилі української літературної мови»** проаналізовано лінгвокультурологічні особливості відтворення долі людини у творах Т. Шевченка, описано фраземіку повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», а також окреслено фразеологічну картину світу в новаторській прозі Л. Костенко – романі «Записки українського самашедшого» і романі Б. Харчука «Майдан». У лінгвокультурологічному аспекті досліджено фраземіку у творах добре відомих закарпатських митців художнього слова І. Чендея та П. Скунця. Вона засвідчила неабияку майстерність цих письменників у відтворенні особливостей життя, побуту, звичаїв, вірувань українців. Фраземи також виразно передають риси характеру, зовнішність, учинки, фізичний та емоційний стан героїв. Особливе місце посідають ті з них, за допомогою яких відтворено любов до рідної землі, працелюбність закарпатців, їх уміння посміятися над чужими і своїми вадами.

Т. Шевченко ще в першій половині ХІХ століття дав людству зразок справжньої поезії, у якій засобами фразеології майстерно відтворено найрізноманітніші вияви буття людини, її долю, страждання, прагнення до кращого життя. Наведемо приклади стійких висловів із творів Т. Шевченка, які стали крилатими: *у всякого своя доля і свій шлях широкий; як тополя серед поля; заглянути лихові в очі; і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь; громадою обух сталить; добре вигострить сокиру*. Ці та інші вислови не потребують окремого тлумачення, їхні значення прозорі, авторство впізнаване. Тому є всі підстави стверджувати, що визначний майстер художнього слова відкрив українській літературній мові необмежену перспективу подальшого розвитку. Глибоке знання фразеології народної мови, висока освіченість Т. Шевченка, вражаюча культура застосування мовних засобів спричинилися до того, що він створив велику кількість стійких висловів, збагативши ними своє поетичне мовлення й загалом лінгвокультурологічний простір української літературної мови.

Констатовано також, що широке використання фразем надало творам І. Нечуя-Левицького неповторного національного колориту, посприяло його виразності, напр.: *одна брова варта вола* – ‘щось має певну цінність’; *серце з перцем* – про гонористу дівчину; *‘хоч води напийся’* – про красиву дівчину; *тихий, хоч у вухо бгай* – ‘дуже лагідний, покірний, податливий хлопець’; *на вербі груші*, а на *осиці кислиці* – ‘нісенітниці’; *старій жабі по коліна* – ‘неглибоко’. З’ясовано, що залучення письменником фразем послугувало докладному відтворенню ментальних рис тогочасних українців, стало джерелом національної специфіки їхньої етносвідомості.

Для глибшого відтворення образів Л. Костенко досить широко використовує саме фразеологічні одиниці, які становлять її концептуальну картину світу, вибудовану засобами фразеології. Концептосферу ДІЇ, ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ представляють такі фраземи: *балансувати над прірвою* – ‘потрапити в безвихідне становище’; *тримати лінію фронту* – ‘захищатися’; концептосферу ФІЗИЧНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН – *закипати гнівом* – ‘сердитися’; *кров проступає з вух* – ‘перебувати в стані сильного хвилювання’; концептосферу ОБСТАВИНИ СПОСОБУ ДІЇ – *бити у тій самій ступі ту ж саму олию* – ‘давно відомо’; *попасти у Бермуди* – ‘скрутно, потрапити у скрутне становище’; концептосферу ДІЇ ОДНИХ ЛЮДЕЙ СТОСОВНО ІНШИХ – *забомбити свідомість* – ‘вводити в оману’; *сипати в голову сміття* – ‘набридати, сильно дошкуляти комусь’.

Минуле й сучасне органічно поєднані в художніх творах І. Чендея, де вміло відтворено найвиразніші образи й вияви моральності людини. За допомогою фразем йому вдалося правдиво й адекватно зобразити різні сторони життя. У цьому й полягає художня оригінальність Чендея-прозаїка. Концептосферу ВЛАСТИВОСТІ, ЯКОСТІ ЛЮДИНИ представляє фразема *бути скупим до бесіди* – ‘про неговірку людину’; Концептосферу НЕГАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДЕЙ представляють фраземи *дати калинку поламати*, *загубити барвінковий вінчик* – ‘втратити дівочу честь’; концептосферу ДІЇ, ВЧИНКИ, ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ – *розпускати тканицю* – ‘про вагітну жінку, яка повніє’; концептосферу ФІЗИЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ – *без часу закусити зуби* – ‘померти’; концептосферу СТАН ПРЕДМЕТА, ЯВИЩА – *на кінці кербач лусне* – ‘щось станеться’. Зафіксоване фразеологічне багатство творів І. Чендея свідчить про неабияку майстерність патріарха закарпатського письменства.

У поезіях відомого закарпатського поета П. Скунця відображено фразеологічну картину світу, своєрідну поведінкову модель, у якій є позитивні та негативні вчинки людини, її характер, стан, зовнішність, емоції та переживання. Виокремлено такі концептосфери: ВНУТРІШНІЙ СВІТ

ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ, напр.: *обкипівши тугою і кров'ю* – ‘сильно хвилюючись, переживаючи’; НЕГАТИВНІ ВЧИНКИ, напр.: *оббити пороги не одного шинку* – ‘пиячити’; ТОВСТА, САМОВДОВОЛЕНА, ВПЕРТА ЛЮДИНА, напр.: *із животами нижче ніг*; ЕМОЦІЙНО-ФІЗИЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ, напр.: *завити вовком*; СТОСУНКИ МІЖ ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї, напр.: *пустити сина блудом; жити під подолом у жінки*. Відзначено, що в художніх образах, утворених за допомогою фразем, постійно відчувається незрима присутність автора. П. Скунець активно використовує у стійких висловах як ключові такі слова: *земля, душа, серце, вогонь, кров, рука* тощо. Автор утілює низку національно значущих українських символів у мовну канву своїх поезій, спираючись на багатовікові культурні надбання українського етносу. Водночас констатовано, що поет уміло використовує й загальнолюдські надбання, зокрема вживає фраземи, засвоєні з Біблії, з античної міфології, з художніх творів інших авторів тощо.

У використаних Б. Харчуком фраземах значною мірою відтворено важливі риси української ментальності. Виокремлено такі концептосфери: ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, напр.: *засушений гриб на двох ногах* – про худу людину; МІСЦЕ, НАПРЯМ ДІЇ, напр.: *спровадити до білих ведмедів* – ‘далеко, вивезти в заслання’; ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛЮДИНИ, напр.: *камінь на нервах* – ‘знервована людина’; НЕГАТИВНІ ДІЇ, ВЧИНКИ, напр.: *збити росу* – ‘збездіяти’.

Зазначено, що твори Б. Харчука є багатим матеріалом для подальших наукових студій у галузі фразеології, оскільки дають змогу спостерігати майстерність у відтворенні художніх образів.

У *п'ятому* розділі «**Основні лінгвокультурні концепти української літературної мови**» виявлено та проаналізовано найважливіші лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови. Описано концептосферу БОГ, у якій виокремлено такі найбільш репрезентативні сегменти: МИЛОСЕРДНА ЛЮДИНА, напр.: *має Бога в серці*; ЖОРСТОКА ЛЮДИНА, напр.: *не має в душі Бога*; НЕПРИМІТНА, ПОСЕРЕДНЯ ЛЮДИНА, напр.: *ні Богові свічка, ні чортові кочерга*; ДОСЯГНЕННЯ ЧОГОСЬ НЕЗВИЧАЙНОГО, напр.: *Бога за бороду взяти*. Подано також опис біблійної фраземи повчального змісту: *Нова латка й старий одяг* – ‘нові ідеї і нове вчення несумісні зі старими методами і способами діяльності; новий зміст потребує оновлення старої форми’. Це було сказано про давні традиції та Старозаповітний Закон і про нинішніх людей та новий світ, бо іудеї дивувалися, чому Христові учні не завжди дотримувалися одвічних традицій, як інші люди. І Христос пояснив: не пришивають нової латки до старого одягу, бо латка прорветься і дірка стане більшою. Так само не наливають молодого вина в старі міхи, бо міхи

прорвуться – і вино витече, і посуд пропаде. Так і в людей. Для нових людей – нові істини, нова віра, нові традиції, але з великою повагою до колишніх, як шанують старий одяг і старі міхи, що довго й вірно служили.

У таких фраземах – споконвічна мудрість етносу, яка проектується й на проблеми сьогодення. Саме смисл, закладений у біблійних фраземах, дає змогу простежити нерозривний зв'язок мови й культури, саме в них яскраво відтворено людину з усіма її позитивними й негативними рисами, вчинками тощо. Усталені мовні звороти зі Святого Письма уможливають проникнення в глибини душі людини за допомогою слова, відтворюють наші корені, а повчальний зміст багатьох із них є надзвичайно актуальним нині. Адже цілком справедливо сказано в Біблії, що кожен має нести свій хрест на свою Голгофу – у цьому, очевидно, сенс буття кожного етносу на цій землі.

Концепт ЧАС в українській мові представлений у таких найбільш репрезентативних концептосферах: ПОЧАТОК, КІНЕЦЬ, ТРИВАЛІСТЬ ДІЇ, напр.: *ледве благословило на світ* – ‘розвидняється’; *до самої зорі* – ‘до пізнього вечора’; *на вічні часи* – ‘назавжди’; МИНУЛИЙ ЧАС, напр.: *в час оний* – ‘колись дуже давно; у давнину’; МОМЕНТ ДІЇ, напр.: *всякому овочеві свій час* – ‘все має відбуватися у свій час’ тощо. Концепт ПРОСТІР вербалізований у таких концептосферах: МІСЦЕ, напр.: *нога людська не ступала* – ‘ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив десь’; НАПРЯМ: *куди очі бачать* (*дивляться, спали і т. ін.*), зі сл. *іти, бігти, тікати і т. ін.* – ‘не вибираючи шляху, у будь-якому напрямку; будь-куди, навмання’; *скільки сягає* (*бачить, охоплює, захопить і т. ін.*) *око* (*скільки ока*) – ‘на всьому видимому просторі; скрізь, до самого обрію’ тощо.

Концепт ВОДА реалізований у таких, зокрема, концептосферах: СИМВОЛ БУТТЯ, напр.: *на ясні зорі, на тихі води* (прислів'я) – ‘у рідний край’; *без води і ні туди, і ні сюди* (прислів'я) – ‘важливість води в житті людини’; РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ, напр.: *ані в воді не втоне, ні в огні не згорить* (прислів'я) – ‘витривалість’; *і на холодну воду дме* (прислів'я) – ‘обережність’; ПОЗИТИВНІ Й НЕГАТИВНІ ВЧИНКИ ЛЮДИНИ, напр.: *пройти крізь вогонь, воду і мідні труби, в вогонь і воду* – ‘зазнати випробувань’; *скаламутити воду* – ‘вносити розлад, неспокій у що-небудь’; ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, напр.: *хоч з лиця води напийся* – ‘дуже гарний, вродливий’; *з роси і води* – ‘дуже красивий’; *у десятих водах митий* – ‘дуже чистий’; СТАН ЛЮДИНИ, напр.: *як у воду опущений* – ‘похмурий, засмучений’. Значення останньої фраземи пов'язане з давніми звичаями Божого суду – випробуванням вогнем і водою, зафіксованим у «Руській правді» Ярослава Мудрого. Звинуваченого кидали в річку чи озеро: той, хто вплив, вважався винним, той, хто потонув, – невинним. Образ фраземи співвідноситься з природно-

ландшафтним (через компонент *вода*) кодом культури. В основі образу лежить просторова метафора, у якій *вода*, водні глибини символічно пов'язані з містичним простором, що негативно впливає на людину, а компонент *опущений* співвіднесений з діяльнісним кодом культури. Ця метафора вподібнює пригнічений стан людини результату негативного магічного впливу на неї води як ворожої стихії, під який вона потрапляє не з своєї волі. Фраземи з компонентом ВОДА, будучи складником культури, одночасно виступають її носієм, зберігаючи інформацію про самотність народу. Вони містять відомості в закодованій формі про матеріальне життя й духовні орієнтири українського етносу.

Концепти БАТЬКО І МАТИ представлені, зокрема, у таких прислів'ях та приказках: *одна мати вірна порада; нема того краму, щоб купити маму; все купиши, лише тата й мами – ні; матері ні купити, ні заслужити; нема у світі цвіту цвітішого від маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки; сліпе щеня і те до матері лізе; вдовець – дітям не отець, бо й сам круглий сирота; отець умре – то півсироти дитина, а мати – то вже цілая сиротина*. Зауважимо, що в українських прислів'ях та приказках про родинні стосунки відтворені найвагоміші риси української ментальності: любов і повага дітей до матері й батька, до представників старшого покоління, християнське смирення, вселенська терпимість, засудження зла, сварливості, жорстокості в поводженні з близькими людьми. У зазначених мовних знаках заховані коди української культури, що є загальнолюдськими й відрізняються лише конкретними засобами вираження.

Концепт СЕРЦЕ репрезентований, зокрема, в таких концептосферах: ВЧИНКИ ЛЮДИНИ, напр.: *брати (взяти) близько до свого серця; вчувати серцем* – 'перейматися чужими бідами, проблемами'; *вигодувати гадюку (змію) біля свого серця* – 'допомогти кому-небудь, хто стане зрадником'; *викинути (викреслити, вирвати) з свого серця* – 'назавжди забути кого-небудь'; *вилити своє серце* – 'щиро поділитися з ким-небудь найпотаємнішим'; ПСИХІЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ, напр.: *аж захололо в серці, аж крається серце, важкий камінь давить серце* – 'душевні переживання'; ХАРАКТЕРИСТИКА ЯКОСТЕЙ ЛЮДИНИ, напр.: *велике серце, добре серце, золоте серце, чисте серце, щире серце, широке серце* – 'хто-небудь дуже добрий, чуйний, здатний перейматися чиймись переживаннями, горем'. Такі фраземи докладно відображають особливості менталітету народу, його світосприйняття та бачення навколишньої дійсності. Найповнішою є концептосфера на позначення вчинків людини. Адже вся суспільна діяльність людини залежить від багатьох чинників, що впливали на формування концептуальної картини світу загалом та мовної (у нашому дослідженні фразеологічної) зокрема.

Концепт ОКО / ОЧІ представлений такими фраземами: *всевидюче* (*всевидяче, видюче* і т.ін.) *око* – ‘здатність усе помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати; уроч., заст. Всевишній’; *радувати око* – ‘приємно хвилювати, вабити кого-небудь своїм виглядом’; *ані оком не моргнути* – ‘відразу зробити щось; не роздумувати, не вагатися; не звертати ніякої уваги на що-небудь; не зреагувати; впевнено повести себе, приховуючи що-небудь; не поворухнутися, завмерти’; *кинути недобрим оком* – ‘поглядом виражати осуд кого-небудь за певні вчинки, дії, поведінку і т. ін.’; *вовчим оком*, зі сл. *дивитися* і т.ін. – ‘жадібно, хтиво і т.ін’. Спостережено відтворення позитивної характеристики діяльності, негативних рис, суспільних явищ, фізичного, емоційного стану людини, її почуттів, розумових здібностей тощо.

Описано також ключові слова-символи українства у складі фразем, зокрема: *Чумацький Шлях, чотири броди, хліб, вишиванка, калина, кров, рушник* тощо. Представлено фраземи, де стрижневими словами є назви тварин, птахів тощо.

Фраземи, прислів'я, приказки відтворюють широку палітру життя й діяльності українського етносу. Українець любить свою землю, її традиції, звичаї, бореться за свою свободу й незалежність, кохає, ненавидить, багато працює, а часом не дуже, водночас буває хитрим та улесливим, а також вірним і люблячим.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Виконане на досить великому за обсягом емпіричному матеріалі комплексне дослідження фраземіки української літературної мови (від доби Т. Шевченка до наших днів) у когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах виявило найважливіші тенденції її сучасного розвитку.

В українській мові корпус фразеологічних одиниць антропоцентричної репрезентації – це результат надбань культури, вікової мудрості українського народу.

У фразеологічних одиницях, кількість яких в українській мові постійно збільшується, докладно відтворені стереотипи поведінки людини та суспільно значущі реалії.

Фраземи мають лінгвальну специфіку, а також притаманні їм позначення культурно зумовлених традицій, сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т.ін. особливостей ментальності народу.

Фраземіка української мови закумулювала первісні знання про світ, що утворювалися й збереглися в повній або видозміненій формі у цих специфічних мовних одиницях.

Прямої відповідності між предметами, явищами дійсності та їхніми мовними позначеннями немає через опосередкованість культурною

своєрідністю менталітету нації. Водночас очевидним є те, що предметна сфера культури не має прямої відповідності лінгвальній детермінованості, оскільки це дві різні системи, взаємодія між якими відбувається під час оволодіння мовою й одночасним пізнанням культури через очевидні шляхи її вияву в казках, міфах і фольклорі.

Фразеологічні одиниці – найбільш помітні й своєрідні репрезентанти лінгвокультури, зафіксовані в мові. Саме фраземи наділені яскраво вираженою здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі. Фразеологічна усталеність найчіткіше пов'язана з властивістю зазначених одиниць бути в ролі констант культури, що функціонують у певній мовній спільноті.

Пошарова інтерпретація фразем дала змогу простежити, у яких конкретних формах утілені в них культурно зумовлені концепти і як суб'єкт мовлення усвідомлює й використовує їх. Вона є не тільки прикладом лінгвокультурологічного аналізу фразем, а й способом опису того когнітивного процесу, що відбувається під час відтворення й сприйняття досліджуваних одиниць у мовленні. Повнота інтерпретації культури залежить від рівня компетенції комунікантів і може здійснюватися як усвідомлено, так і неусвідомлено. Запропонований у дисертації лінгвокультурологічний метод наукового пошуку посприяв виявленню засобів утілення культурно зумовленого й світоглядного стану соціуму у зміст фразем, тобто з'ясуванню того, як наявні смисли концептуалізуються в мовних сутностях.

Фраземи вможливають відтворення фрагмента навколишньої дійсності в цілісному описі концептуальної картини світу, характерної для окремо взятого народу. Така модель світосприймання є наслідком багатого образного змісту, закладеного метафоричними виразами, що ввійшли в широкий ужиток на основі аналогії, подібності або порівняння.

Для вивчення фразем нині характерна антропоцентричність, що зумовлено їхньою здатністю бути вмістилищем усього історичного, соціального та культурного досвіду людини. Антропоцентричність ґрунтується на твердженні про наявність тісного взаємозв'язку мови й культури, у якому фразеологія є відображенням своєрідної національно-культурної спадщини народу. Фразеологічні одиниці слугують безпосереднім будівельним матеріалом, із якого складається культурна конотація.

У стійких висловах української мови відтворені найрізноманітніші вияви буття людей: позитивні й негативні риси та вчинки, зовнішність, час, простір, родинні стосунки тощо. Важливим складником фразем є також ключові слова-символи, у яких відтворено історію, дух народу, тобто його психічні вияви,

свідомість, мислення, його вічні прагнення до вдосконалення. Є також усталені вислови, у яких стрижневими словами слугують назви тварин і птахів.

Широко представлені фразеологічні одиниці для відтворення таких характерних рис українців, як уміння критично ставитися до своїх учинків, спонукання до їх уникнення, навіть здатність посміятися над собою. Гумор є невід'ємним складником значної кількості фразем.

Розвиток фразеологічного значення стійких одиниць української літературної мови на тлі фразем російської (близькоспорідненої) та англійської (віддаленоспорідненої) мов має свою національну специфіку, суть якої полягає в глибшому наповненні концептосфер на позначення негативних рис людини.

У фразеології української літературної мови наявні унікальні вислови, що не мають аналогів в інших мовах, оскільки передають власне ментальні особливості українців, напр.: *як маків цвіт; топтати ряс; строїти комизу; химороду химородити; робити з губи халяву; хотіти мерзлого в Петрівку; кила до землі, а титула до неба; сім мішків гречаного Гаврила* та ін. Зафіксовано також низку фразеологічних одиниць, які тією чи іншою мірою представлені в мовах інших слов'янських і неслов'янських народів, напр.: *складати на вівар; відкрити душу; годувати обіцянками; брати за горло; ховати голову в пісок; скорчити лазаря; у чому мати народила; виривати з пам'яті*.

Найбільш репрезентативними сегментами в українській фразеологічній картині світу є такі: ЛЮДИНА – правдива, здібна, працьовита, високоморальна, милосердна; жорстока, аморальна, нічим не примітна; ПОЧУТТЯ ЛЮДИНИ – впевненість, радість, здивування, переляк тощо; НАРОДЖЕННЯ – ЖИТТЯ – СМЕРТЬ; СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС; ЗВЕРТАННЯ, ПРОХАННЯ, ПЕРЕКОНАННЯ; СТАН ПРИРОДИ; ДІЇ, ВЧИНКИ тощо.

Найважливішими лінгвокультурними концептами, вербалізованими у фраземі української мови, є БОГ, ЧАС, ПРОСТІР, ВОДА, БАТЬКО І МАТИ, а також СЕРЦЕ, ОКО / ОЧІ.

У фразеологічних висловах української літературної мови зафіксовані коди української культури, а також ключові слова, що переважно входять до складу фразем, у яких відтворено явища буття народу.

Наукові спостереження, викладені в дисертації, є переконливим підтвердженням того, що тільки комплексний аналіз мовних і культурних явищ дає змогу виявити й описати специфіку національного менталітету, визначити вплив світосприйняття народу на формування особливостей його фразеології.

Перспективу подальших наукових студій у цьому напрямі вбачаємо в поглибленому вивченні фразеологічної картини світу, сформованої тривалим часом існування й розвитком українського етносу, на матеріалі ширшого спектра семантико-когнітивних та лінгвокультурологічних праць, творів

українських та зарубіжних письменників для виявлення їхніх спільних і відмінних рис. Отримані результати можуть бути використані для подальшого розвитку лексикографічної теорії та практики укладання відповідних словників, роботу над якими вже давно розпочали багато зарубіжних учених. Розв'язання назрілих проблем є особливо актуальним і для дослідників-україністів у час утвердження антропоцентричного підходу, суть якого полягає в переорієнтації з вивчення мови як системи на здобуття поглиблених і різноманітних знань про мовну особистість, яка перебуває в цій системі й уможливорює висунення на порядок денний зовсім нових для сучасної фразеології дослідницьких завдань.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія

1. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.

Рецензія: Михайленко В.В. Нове слово в когнітивістиці й лінгвокультурології (Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Говерла, 2018. Вип. 23. С. 436 – 437.

Колективні монографії

2. Венжинович Н.Ф. Фразеологические единицы с именами собственными: национальное и интернациональное в русском и украинском языках // Национальное и интернациональное в славянской фразеологии: коллективная монография / отв. ред. Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. Greifswald, 2013. С. 52 – 56.
3. Венжинович Н.Ф. Отражение моральных устоев человека во фразеологизмах из Библии // Die slawische Phraseologie und die Bibel: kollektivmonographie. Redaction: Harry Walter (Greifswald), Valerij M. Mokienko (Sankt-Petersburg), Dana Baláková (Ružomberok). Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Greifswald, 2013. С. 75 – 80.
4. Венжинович Н.Ф. Актуалізація концепту *вода* у фраземах російської та української мов: лінгвокультурологічний аспект // «Вода» в славянской

фразеологии и паремиологии: коллективная монография: В 2 т. / науч. ред. А. Золтан, О. Федосов, С. Янурик. Budapest: TINTA KÖNYVKIADÓ, 2013. Т. 1. С. 196 – 201.

5. Венжинович Н.Ф. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект // Prostor in čas v frazeologiji: kolektivna monografija / uredile Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. S. 423 – 428.
6. Венжинович Н.Ф. Устойчивые сравнения как средство объективации ценностей в системе фразеологии украинского языка: лингвокультурологический аспект // Устойчивые сравнения в системе фразеологии: коллективная монография / отв. ред. В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург – Грайфсвальд, 2016. С. 59 – 62.

Словник, навчально-методичний посібник

7. Балакова Д., Вальтер Х., Венжинович Н.Ф., Гутовская М.С., Иванов Е.Е., Мокиенко В.М. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. 208 с.
8. Венжинович Н. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень: навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2015. 268 с.

Наукові праці у фахових виданнях України

9. Венжинович Н.Ф., Полюжин М.М. Концепт як базова когнітивна сутність // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць / [редкол.: О.І. Чередниченко (голов. ред.), А.Д. Белова, Н.Ю. Жлуктенко та ін.]. № 5. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. С. 182 – 184.
10. Венжинович Н. Когнітивний аспект мовознавчих досліджень // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. М.І. Сюсько. Ужгород, 2005. Вип. 8. С. 194 – 199.
11. Венжинович Н. Мова й культурологічні підходи до її вивчення // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць / відп. ред. М.М. Полюжин. Ужгород: Ліра, 2005. С. 20 – 30.
12. Венжинович Н. Когнітивізм, когніція та їхня термінологічна база // Нова філологія: зб. наук. праць / голов. ред. В.М. Манакін. Запоріжжя, 2006. Вип. 24. С. 56 – 64.

13. Венжинович Н.Ф. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А.П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2006. Вип. 14. С. 8 – 13.
14. Венжинович Н.Ф. Про концептуальний зміст лексичних і фразеологічних одиниць // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки / голов. ред. П.І. Білоусенко. 2006. Запоріжжя, 2006. № 2. С. 43 – 47.
15. Венжинович Н. Концепт і його лінгвокультурологічна природа // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія / голов. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2006. № 14. С. 89 – 94.
16. Венжинович Н. Про лінгвокультурологічну методіку дослідження акумулюючої властивості слова та фразеологізму // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія / голов. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2006. № 13. С. 22 – 27.
17. Венжинович Н. Про лінгвокультурологічну та етнопсихологічну специфіку ідіоматики // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2006. Вип. 10. С. 10 – 20.
18. Венжинович Н. Метафора й метонімія як основні семантичні процеси у фразеологізації // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. праць / відп. ред. М.М. Полужин. Ужгород: Ліра, 2006. С. 23 – 37.
19. Венжинович Н. Співвідношення концептуальних і лінгвістичних репрезентацій у когнітивній семантиці // Мова і культура: зб. наук. праць / голов. ред. Д. С. Бураго. Київ, 2007. Вип. 9. Т. V (93). С. 49 – 55.
20. Венжинович Н. Основні принципи зіставного вивчення фразеології різних мов // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія / голов. ред. В.Г. Матвіїшин. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 612 – 617.
21. Венжинович Н. Лінгвокультурний феномен концепту (на матеріалі фразеологізмів англійської та української мов // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки / відп. ред. Є.І. Гороть. Луцьк, 2007. Вип. 3. С. 357 – 362.
22. Венжинович Н.Ф. Основні проблеми дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А.П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 339 – 346.
23. Венжинович Н. Про деякі особливості фразеологічної номінації // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія філологія / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород, 2007. Вип. 15. С. 84 – 89.
24. Венжинович Н. Концептуалізація дійсності за допомогою власних назв у фразеологізмах української мови // Науковий вісник Чернівецького

- університету / наук. ред. Б.І. Бунчук. Чернівці: Рута, 2007. Слов'янська філологія. Вип. 356–359. С. 380 – 385.
25. Венжинович Н. Лінгвокультурологічний аспект вивчення фразеології у творах Івана Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Говерла, 2007. Вип. 11. С. 208 – 212.
 26. Венжинович Н. Про формування фразеологічної картини світу // Вісник Дніпропетровського університету: зб. наук. праць / відп. ред. Т.С. Пристайко. Дніпропетровськ, 2007. Серія Мовознавство. Вип. 13. Т. 1. С. 50 – 58.
 27. Венжинович Н. Фразеологізм як спосіб утілення культури в мовний знак *камінь* (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія філологія / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород, 2007. Вип. 16. С. 79 – 84.
 28. Венжинович Н.Ф. Українська фразеологічна картина світу (на матеріалі лексикографічних джерел) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 12. С. 84 – 86.
 29. Венжинович Н. Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові // Українська мова. 2008. № 1. С. 117 – 124.
 30. Венжинович Н. Лінгвокультурний концепт *СЕРЦЕ* в українській, російській та англійській фразеології // Мова і культура. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. Т.І (101). Вип. 10. С. 75 – 82.
 31. Венжинович Н.Ф. Концептосфера «Бог» в українській фразеологічній картині світу // *Studia Slovacistica*. Ономастика. Топоніміка [Текст]: зб. наук. праць / упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. Вип. 10. С. 36 – 43.
 32. Венжинович Н. Тематична стратифікація фразеологізмів української мови // Мова і культура: науковий щорічний журнал / голов. ред. Д.С. Бураго. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Т. ІХ (121). Вип. 11. С. 112 – 120.
 33. Венжинович Н. Відображення негативних якостей людини в українській фразеологічній картині світу // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Філологія / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород, 2009. Вип. 21. С. 3–7.
 34. Венжинович Н. Відображення фізичного та емоційно-фізичного стану людини у фразеологізмах української мови // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Філологічні

- науки / відп. ред. Л.М. Марчук. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 20. С. 73 – 78.
35. Венжинович Н., Полюжин М. Когнітивна інтерпретація національно-специфічного змісту фразеологічних одиниць // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство / голов. ред. Г.Л. Аркушин. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. № 8. С. 47 – 52.
 36. Венжинович Н. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови // Українська мова. Київ. 2010. № 2. С. 33 – 43.
 37. Венжинович Н. Відтворення негативних дій, учинків людини у фразеологізмах української мови // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Говерла, 2010. № 14. С. 15 – 19.
 38. Венжинович Н. Фразеологічні одиниці на позначення категорії кількості в англійській, українській та російській мовах // Наукові записки. Серія «Філологічна» / голов. ред. І.Д. Пасічник. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 19. С. 215 – 220.
 39. Венжинович Н. Фразеологізми з компонентом *око/очі* в англійській, українській та російській мовах // Нова філологія: зб. наук. праць / голов. ред. В.М. Манакін. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2011. № 44. С. 189 – 192.
 40. Венжинович Н. Фразеологізми з ономастичним компонентом в українській, російській та англійській мовах // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія / голов. ред. В.І. Матвійшин. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету, 2011. Вип. XXIX – XXXI. С. 402 – 407.
 41. Венжинович Н. Особливості реалізації національно-культурної специфіки фразеологізмів (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 24. С. 67 – 72.
 42. Венжинович Н. Фразеологічні одиниці з античних джерел (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. Корольова А.В. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 10. Ч. II. С. 66 – 71.
 43. Венжинович Н. Фразеологічна картина світу у творах Бориса Харчука // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство / за ред. М.П. Ткачука. Тернопіль, 2011. № 33. С. 290 – 294.
 44. Венжинович Н. Фразеологізми з компонентом *білий* в українській та російській мовах // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного

- університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки / відп. ред. Л.М. Марчук. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 55 – 57.
45. Венжинович Н. Утілення євангельської мудрості у фразеологічних виразах української та російської мов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 25. С. 40 – 44.
46. Венжинович Н. Національно-культурна специфіка фразем у творах Петра Скунця // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю. М. Бідзіля. Ужгород: Говерла, 2012. Вип. 28. С. 164 – 166.
47. Венжинович Н., Химинець М. Стереотипний образ американців як фрагмент української мовної картини світу // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю.М. Бідзіля. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 29 (1). С. 244 – 248.
48. Венжинович Н. Ф., Луканинець Р. В. Фразеологічні одиниці у міфах Давньої Греції: лінгвокультурологічний аспект // Наукові записки. Серія «Філологічна» / редкол.: А.М. Архангельська, П.В. Білоус, Г.М. Вокальчук та ін. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2013. Вип. 34. С. 128 – 132.
49. Венжинович Н. Вербалізація концептів *батько* і *мати* у фраземах української мови (на матеріалі творів Т.Г. Шевченка) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Г.В. Шумицька. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 31. С. 298 – 300.
50. Венжинович Н. Фразеологічна картина світу у творах І. Нечуя-Левицького // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки / відп. ред. Л.М. Марчук. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 94 – 98.
51. Венжинович Н. Подвижник фразеологічної науки (до 75-річчя від дня народження професора Валерія Мокієнка) // Українська мова: науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України / голов. ред. В.В. Німчук. Київ, 2015. № 3. С. 159 – 166.
52. Венжинович Н.Ф. Фраземіка в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» як джерело відтворення ментальних рис українців // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / редкол: Г.І. Мартинова (відп. ред.) [та ін.]. Черкаси, 2016. Вип. 21. С. 61 – 66.
53. Венжинович Н., Полюжин М. Концепт у лінгвокультурологічній конотації фразеологічних одиниць // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал / редкол.:

- В.І. Кушнерик та ін. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2016. Вип. 4 (13). С. 138 – 148.
54. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство / відп. ред. Т.П. Вільчинська. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63– 66.
55. Венжинович Н. Портретна характеристика людини у фраземіці української мови // Вісник Львівського університету. Серія філологічна / голов. ред. Т. Салига. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 360 – 365.
56. Венжинович Н. Лінгвоконцептуальні особливості фразеологізації // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Говерла, 2018. Вип. 23. С. 397 – 399.

Наукові статті в закордонних виданнях

57. Венжинович Н. Відтворення мисленневої та мовленневої діяльності людини в українській фразеологічній картині світу // *Ukrajnistika v slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia*: зб. наук. праць на пошану життєвого ювілею Зузани Ганудель / відп. ред. М. Чижмарова. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. С. 488 – 512.
58. Венжинович Н., Полюжин М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии // *Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: сборник в честь Е.С. Кубряковой (Studia philologica)* / отв. ред. Н.К. Рябцева. Москва: Языки славянских культур, 2009. С. 628 – 637.
59. Венжинович Н. Лингвокультурологические особенности фразеологизмов в русском и украинском языках // *Фразеология и языковая динамика: сб. научн. тр. / под. ред. проф. Мокиенко В.М. и доц. Савченко А.В.* Greifswald – Санкт-Петербург: ООО «Издательство “Лема”», 2011. Вып. 22. С. 113 – 117.
60. Венжинович Н. Отражение общечеловеческих ценностей во фразеологизмах русского, украинского и английского языков // *Фразеология во времени и пространстве: сб. научн. тр. / под. ред. проф. Х. Вальтера, проф. Мокиенко В.М. и доц. Савченко А.В.* Greifswald – Санкт-Петербург, 2012. Вып. 23. С. 34 – 40.
61. Венжинович Н. Образные параллели и лакуны, характерные для фразеологических зоонимов в языках различных типов // *Когнитивные исследования языка. Теоретические аспекты языка в репрезентации: сб. науч. тр. / глав. ред. серии Н.Н. Болдырев.* Москва: Ин-т языкознания РАН;

- Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2012. Вып. 12. С. 595 – 602.
62. Венжинович Н.Ф. Лингвокультурологический вектор когнитивной фразеологии // Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами: сб. науч. тр. / отв. ред. проф. Н.Ф. Алефиренко. Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. С. 43 – 46.
63. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української мови на тлі народної духовної культури // Славянская мифология и этнолингвистика: сб. науч. ст. / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. С. 50 – 53.
64. Венжинович Н.Ф., Луканинець Р.В. Фразеологізми-евфемізми античного походження на позначення поняття смерті: лінгвокультурологічний аспект // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. науч. статей / отв. ред. В.И. Коваль. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. Вып. 3. С. 21 – 24.
65. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української та російської мов: спільне й відмінне // Восточнославянские языки в европейском контексте: сб. науч. статей / под ред. Е.Е. Иванова. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова, 2016. С. 143 – 147.
66. Венжинович Н.Ф. Когнитивный и национально-культурный аспекты изучения фразеологических единиц (на материале украинского языка) // Когнитивные исследования языка. Когнитивная лингвистика в антропоцентрической парадигме исследований / глав. ред. серии Н.Н. Болдырев. Москва: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2017. Вып. XXX. С. 452 – 455.
67. Венжинович Н. Мовна картина світу українців крізь призму фраземіки української мови // Україністика и словенски свет: зборник научних радова / Филолошки факултет у Београду / гл. ур. Љ. Поповић. Београд: Филолошки факултет, 2017. С. 221 – 227.
68. Венжинович Н. Фразеологічні одиниці української мови на позначення міжособистісних стосунків та опозицій // Phraseologie und (naive) Psychologie // Grazer Studien zur Slawistik / Heinrich Pfandl (Hrsg). Hamburg, 2018. Band 9. S. 393 – 402.

Матеріали та тези доповідей на міжнародних конференціях за кордоном

69. Венжинович Н.Ф., Полюжин М.М. Фразеологическая номинация как один из способов функционирования внеязыковых знаний // Номинация и дискурс:

- материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 8 – 9 ноября 2006 г.) / отв. ред. З.А. Харитончик. Минск: МГЛУ, 2006. С. 44 – 46.
70. Венжинович Н.Ф. Методы фразеологических исследований // Язык и дискурс в статике и динамике: тезисы докл. Междунар. науч. конф. (Минск, 14 – 15 ноября 2008 г.) / редкол.: З.А. Харитончик (отв. ред.), А.М. Горлатов [и др.]. Минск: МГЛУ, 2008. С. 80 – 81.
71. Венжинович Н. Контрастивный анализ в изучении фразеологизмов // Язык – когниция – коммуникация: тезисы докладов Междунар. науч. конф. (Минск, 3 – 6 ноября 2010 г.) / редкол.: З.А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. Минск: МГЛУ, 2010. С. 182 – 183.
72. Венжинович Н. Отражение моральных ценностей человека во фразеологизмах украинского и русского языков // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: материалы Междунар. науч. конф. (Гомель, 28 – 29 ноября 2011 г.) / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. Вып. 1. С. 84 – 88.
73. Венжинович Н. Культурно-познавательное пространство украинской и русской фразеологии // Национально-культурный и когнитивный аспекты изучения единиц языковой номинации: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Кострома, 22 – 24 марта 2012 г.) / науч. ред. А.М. Мелерович. Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2012. С. 59 – 61.
74. Венжинович Н.Ф., Химинец М.Д. Персонификация столицы США в современном украинском газетном дискурсе // Язык – когниция – социум: тезисы докл. Междунар. науч. конф. (Минск, 12 – 13 ноября 2012 г.) / редкол.: З.А. Харитончик (отв. ред. ред.) [и др.]. Минск: МГЛУ, 2012. С. 78 – 79.
75. Венжинович Н. Мовна актуалізація концепту *материнство* у фразеологізмах української мови // ROSSICA OLOMUCENSIA. Olomoucké dny rusistů: sborník příspěvků mezinárodní konference XXII / hlav.red. Ladislav Vobořil. 04.09 – 06.09.2013. Olomouc, 2014. S. 337 – 342.
76. Венжинович Н. Лінгвокультурологічні особливості відтворення долі людини у фразеологізмах української мови (на матеріалі поетичних творів Т. Шевченка) // Die Phraseologie im Idiolect und im System der slawischen Sprachen. Wort – Text – Zeit XII. Zum 200. Geburtstag von Taras Grigorovič Ševčenko: тези Міжнар. наук. конф. Greifswald, 14.11 – 17.11. 2013. S. 95 – 96.
77. Венжинович Н. Лінгвокультурологічні особливості відтворення долі людини у фразеологізмах української мови (на матеріалі поетичних творів Т. Шевченка) // Słowo. Tekst. Czas XII. Frazologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich. W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki / pod red.

- М. Aleksiejenki, Н. Wiłowus, М. Hordy, W. Mokijenki i Н. Waltera. Szczecin – Greifswald, 2014. Т. 1. S. 190 – 196.
78. Венжинович Н.Ф. Устойчивые сравнения как средство объективации ценностей в системе фразеологии украинского языка: лингвокультурологический аспект // Тезисы XLIV Междунар. филолог. конф. (Санкт-Петербург, 10 – 15 марта 2015 г.) // <http://www.conference-spbu.ru/conference/30/structure/>
79. Венжинович Н. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект // Prostor in čas v frazeologiji: тези Міжнар. наук. конф. (Любляна, Словенія, 27 – 28 березня 2015 р.) // <http://www.frazeologija.org/sl/izvlečki/>
80. Венжинович Н.Ф. Національно-культурні конотації як спосіб утілення світу цінностей у мовному менталітеті (на матеріалі фразеологізмів української мови) // Устойчивые фразы в парадигмах науки: материалы Междунар. науч. конф., посвященной 100-летию со дня рождения В.Л. Архангельского (Тула, 8 – 11 июня 2015 г.) / науч. ред. Г.В. Токарев. Тула: Издательско-полиграфическое объединение С-принт, 2015. С. 353 – 356.
81. Венжинович Н. Відтворення особливостей менталітету українців у фразеології української мови // Лексикографія в началото на ХХІ в.: Доклади от Седмата междунар. конф. по лексикографія и лексикология (София, 15 – 16 октомври 2015 г.) / отгов. ред. Д. Благоева. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016. С. 412 – 417.
82. Венжинович Н.Ф. Phraseological units of Ukrainian designating interpersonal relations and oppositions // Phraseologie und naïve Psychologie: Internationale Konferenz, Institut für Slawistik der Karl- Franzens-Universität Graz, 7 – 10. April 2016. Resumes. S. 77.

Додаткові публікації в Україні

83. Венжинович Н.Ф. До витоків лінгвокультурології // Studio Germanica et Romanica: зб. наук. праць / голов. ред. В.Д. Каліущенко. Донецьк, 2006. Т. 3. № 1 (7). С. 75 – 83.
84. Венжинович Н.Ф. Лінгвокультурологічний і когнітивний підходи до встановлення фразеологічного значення // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. наук. праць / відп. ред. В.Д. Каліущенко. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 117 – 128.
85. Венжинович Н. О концептуальном анализе как одном из основных исследовательских методов когнитивной лингвистики // Культура народов

- Причерноморья: сб. науч. тр. / глав. ред. Ю.А. Катунин. Ялта – Симферополь, 2006. № 82. Т. 1. С. 56 – 58.
86. Венжинович Н. Процеси формування фразеологічної семантики, концептів та картини світу // Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках: материалы III Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 19 – 20 апреля 2007 г.) / отв. ред. Т.С. Пристайко. Днепропетровск: Пороги, 2007. С. 90 – 93.
87. Венжинович Н., Полюжин М. Тезаурус і фразеологічна картина світу // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес: матеріали II Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 20 – 21 квітня 2007 р.) / наук. ред. В. В. Михайленко. Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. С. 270 – 273.
88. Венжинович Н. Ф., Полюжин М.М. Актуальные вопросы фразеологии как объекта лингвокогнитивного анализа // Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: досягнення і проблеми: матеріали VI Міжнар. лінгвістичного семінару (Донецьк, 6 – 9 червня 2007 р.) / відп. ред. В.Д. Каліущенко. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 88 – 93.
89. Венжинович Н., Полюжин М. Про будову мовної свідомості та фрейм-структури // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: зб. наук. праць / відп. ред. О. Л. Бессонова. Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2007. С. 258 – 269.
90. Венжинович Н. О когнитивном исследовании фразеологической метафоризации // Культура народов Причерноморья: сб. науч. тр. / глав. ред. Ю.А. Катунин. Симферополь, 2007. № 110. Т. 1. С. 78 – 80.
91. Венжинович Н.Ф. Відображення позитивної характеристики вчинків і поведінки людини у фразеологічних виразах української мови // Культура народів Причерноморья: сб. науч. тр. / редкол.: А.Ю. Катунин (отв. ред.), А.М. Рудяков [и др.]. Симферополь, 2008. № 142. Т. 1. С. 107 – 110.
92. Венжинович Н. Фразеологізми в українському етнокультурному просторі // Рідне слово в етнокультурному вимірі: матеріали Другої Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 13 – 14 листопада 2009 р.) / упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 36 – 44.
93. Венжинович Н.Ф., Полюжин М.М. Наивная и фразеологическая картина мира // Культура народов Причерноморья: сб. науч. тр. / редкол. А.Ю. Катунин (отв. ред.), А.М. Рудяков [и др.]. Симферополь, 2009. № 168. Т. 1. С. 117 – 119.
94. Венжинович Н. Об'єктивація концепту *зовнішній вигляд людини* у фразеологізмах української мови // Мовознавчі студії / упорядн.: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Яремко, Л. Баранська. Дрогобич: Посвіт, 2010. Вип. 2: Фразеологізм і слово у тексті і в словнику. С. 46 – 55.

95. Венжинович Н., Полюжин М. Когнитивные и этнокультурные аспекты фразеологической компаративистики // Функциональная лингвистика: научн. журнал / науч. ред. А.Н. Рудяков. Симферополь, 2010. № 1. Т. 2. С. 164 – 166.
96. Венжинович Н. Національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської та російської мов) // Загальні проблеми фразеології: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Горлівка, 20 жовтня 2011 р.) / редкол.: С.П. Волосевич (голов. ред.) [та ін.]. Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2011. С. 15 – 17.
97. Венжинович Н. Семантичний простір фразеологізмів української мови і мовна гра // Учені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Наук. журн. Серія «Філологія. Соціальні комунікації» / ред. випуску Ю.Ф. Прадід. Сімферополь: ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2012. Т. 25 (64). № 3 (2). С. 83 – 88.
98. Венжинович Н.Ф., Чаварга А.П. Концепти *ВОГОНЬ* і *ВОДА* у фраземіці української мови // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [міжнар. редкол.: Н.М. Костусяк (голов. ред.), Г.Л. Аркушин, Г.М. Вокальчук, П. Ганцарек та ін.]. Луцьк: Вид-во Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2015. № 3. С. 13 – 23.
99. Венжинович Н. Фразеологізми у Святому Письмі: етнолінгвістичний аспект // Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові / Ін-т укр. мови НАН України / упорядн.: Г.В. Воронич, Н.В. Пуряєва. Київ: КММ, 2017. С. 354 – 357.

АНОТАЦІЯ

Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018.

У дисертації вперше запропоновано семантико-когнітивний та лінгвокультурологічний вектори дослідження фразеологічних одиниць антропоцентричної репрезентації в українській літературній мові. З'ясовано найрізноманітніші вияви буття людини засобами фразеології. Проаналізовано основні лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови: БОГ, ЧАС, ПРОСТІР, ВОДА, БАТЬКО І МАТИ, СЕРЦЕ, ОКО / ОЧІ. Виокремлені ключові слова-символи у складі фразем, зокрема: *Чумацький Шлях, чотири броди, хліб, вишиванка, червона калина, кров, рушник* тощо. Уперше визначено найрепрезентативніші сегменти в досліджуваній

концептосфері української фразеологічної картини світу: ЛЮДИНА; ПОЧУТТЯ; НАРОДЖЕННЯ – ЖИТТЯ – СМЕРТЬ; СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС; ЗВЕРТАННЯ, ПРОХАННЯ, ПЕРЕКОНАННЯ; СТАН ПРИРОДИ; ДІЯ, ВЧИНОК. Зроблено висновок про масштабність впливу світогляду народу на утворення та функціонування фразеологічних одиниць у мові.

Ключові слова: фразеологія, фразема, фразеологічна одиниця, когнітивна лінгвістика, когнітивний і лінгвокультурологічний підходи, фразеологічна картина світу, концепт, концептосфера.

АННОТАЦІЯ

Венжинович Н.Ф. Фраземика украинского литературного языка: когнитивный и лингвокультурологический аспекты. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Институт украинского языка НАН Украины. Киев, 2018.

В диссертации впервые предложен семантико-когнитивный и лингвокультурологический векторы исследования фразеологических единиц антропоцентрической репрезентации в украинском литературном языке. Определены различные проявления бытия посредством фразеологии. Проанализированы основные лингвокультурные концепты, вербализованные во фразеологии украинского языка: БОГ, ВРЕМЯ, ПРОСТРАНСТВО, ВОДА, ОТЕЦ И МАТЬ, СЕРДЦЕ, ГЛАЗ / ГЛАЗА. Выделены ключевые слова-символы в составе фразеологизмов: *Чумацкий Путь, четыре брода, хлеб, вышиванка, красная калина, кровь, рушник* и др. Впервые определены такие наиболее репрезентативные сегменты в исследуемой концептосфере украинской фразеологической картины мира: ЧЕЛОВЕК; ЧУВСТВА; РОЖДЕНИЕ – ЖИЗНЬ – СМЕРТЬ; ОБРАЩЕНИЕ; ПРОСЬБА; УБЕЖДЕНИЕ; СОСТОЯНИЕ ПРИРОДЫ; ДЕЙСТВИЕ; ПОСТУПОК. Сделан вывод о масштабности влияния мировоззрения народа на образование и функционирование фразеологических единиц в языке.

Ключевые слова: фразеологія, фразема, фразеологічна одиниця, когнітивна лінгвістика, когнітивний і лінгвокультурологічний підходи, фразеологічна картина світу, концепт, концептосфера.

SUMMARY

Venzhynovych N.F. Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects. Manuscript.

The Dissertation for a Doctoral Degree in Philology, speciality 10.02.01 – The Ukrainian Language. The Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2018.

Semantic, cognitive and linguistic culturological vectors of studying phraseological units concerning anthropocentric orientation in the Ukrainian literary language has been propounded.

The dissertation outlines the subject and tasks of cognitive linguistics, projecting the processes of phraseological meaning as well as sense formation. The most important views of modern Ukrainian and foreign linguists on the nature of concept have been characterized. The correlation of conceptual and language representations in cognitive semantics has also been described. The conceptual, ethnic and phraseological world models as derivatives of national mentalities have been under consideration. Basic problems of phraseology study in current linguistics have been elucidated.

Main attention of the dissertation is concentrated on ascertaining ripe issues of cognitive and linguistic culturological approaches to current phraseology studies, applying conceptual analysis as one of the principal methods of investigation in cognitive linguistics. In addition to it, the chief stages of linguistic culturological and ethnopsychological stages of research have been described. It has been emphasized that this type of linguistic studies is significant for revealing universal and specific things in the process of phraseological meaning and sense formation. It is this approach, in our opinion, that will enable researchers to have a look at a national spiritual treasure house, by means of set phrases to reveal the most important features of a people's mentality, elucidate the essence of phrase formation processes. Linguistic culturological peculiarities of recalling human fate in T. Shevchenko's works have been analysed, phrases of the narrative by I. Nechui-Levytskyi «Kaidash's Family» have been described as well as a phraseological world model in the innovatory prose by Lina Kostenko – the novel «Notes of a Ukrainian Madman» and B. Kharchuk's novel «The Maidan» (Square). The study of phrases in the works of consummate masters of work of art – Transcarpathian artists Ivan Chendei and Petro Skunts – has been carried out.

Basic linguocultural concepts under analysis, verbalized in Ukrainian phrases enabled to describe the conceptual sphere of GOD together with Gospel wisdom in biblical texts, to attract attention to national and cultural connotations as a way of embodying the world of values in language mentality of Ukrainians. Concepts of

TIME and SPACE in Ukrainian have been under consideration from the point of view of their significance in the phraseological world model. The analysis has also demonstrated, that concepts WATER, FATHER, MOTHER, HEART, EYE (S) are represented to a great extent. The key word-symbols of Ukrainians, within phrases, in particular: the *Chumak Way*, *four fords*, *bread*, *embroidered shirt*, *guelder rose*, *blood*, *towel*, etc. have been described.

The study of cognitive and linguistic culturological peculiarities of Ukrainian phrases comprising the acquirement of the Ukrainian culture, age-long wisdom of the Ukrainian people, their customs, traditions and beliefs.

The material under study testifies to the fact, that phrases reproduce the most versatile manifestations of human existence: positive and negative features as well as actions, appearance, time, space, family relations. Important constituents of phrases are key word-symbols in which we come across history, the spirit of the people, their eternal aspiration for perfection.

The development of phraseological meaning has been analyzed on the material of Ukrainian phrases against the background of the above mentioned foreign languages to bring to light both universal regularities of cognitive processes and their national specificity. In addition to it, the national peculiarities of cognitive models have been established. This is especially topical for the study of phraseological units which are the exponents of spiritually valuable cultural components as a form of ethnocultural consciousness functioning.

The following important and representative semantic segments have been determined in the conceptosphere of the Ukrainian phraseological world model: PERSON – just, fair, impartial, equitable, capable, clever, gifted, able, hard-working, industrious, painstaking, charitable, merciful, clement, cruel, brutal, ferocious, ruthless, shearless, amoral, immoral, unnotable, unnoteworthy, inconspicuous, improminent, irremarkable, weak-wiled, backboneless; PERSON'S FEELING – assuredness, sureness, self-assurance, self-confidence, certitude, certainty; BIRTH – LIFE – DEATH; SOCIAL STATUS; APPEAL, REQUEST, CONVICTION; NATURAL (ATMOSPHERIC) PHENOMENON; ACTION, DEED, BEHAVIOUR, etc.

The results obtained of the scholarly study is the confirmation of the fact that only a complex analysis of language and cultural phenomena enable revealing and description of the peculiarities of national mentality, determine the influence of people's world-view on the formation and functioning of phraseological units under consideration.

Keywords: phraseology, phraseme, phraseological unit, cognitive linguistics, cognitive and linguistic culturological approaches, phraseological world model, concept, conceptual sphere.

Позитивна репрезентація людини у фраземах

Життя		Місце в житті		Праця		Ризик
<i>прийти / приходити на (у) світ</i>		<i>втрапити на свою стежку</i>		<i>добувати хліб (свій)</i>		<i>іти назустріч смерті</i>
Досвід		Досягнення		Успіх		Переконання
<i>з'їсти собаку</i>		<i>перевернути [увесь] світ</i>		<i>діставати / дістати зорі (зірки) з неба</i>		<i>гнути (вести) лінію</i>
	Розум		Почуття		Бажання	
	<i>голова на плечах</i>		<i>тримати (держати) себе в руках (в шорах)</i>		<i>спати і в сні бачити щось</i>	

Схема 2

Продовження схеми 2

